

Trijų lenkų pjesių likimai lietuvių scenoje

Irena Aleksaitė

*Kultūros, filosofijos ir meno
institutas, Saltoniškių g. 58,
LT-08105 Vilnius, Lietuva*

Straipsnyje kalbama apie sovietiniais metais dviejų lenkų autorių T. Karpowicziaus ir S. Mrożeko pjesių „Žaliosios pirštinės“ ir „Tango“ sceninį likimą ir Jono Vaitkaus 1990-ųjų Adomo Mickevičiaus „Vėlinių“ pastatymą. Tokį pasirinkimą nulėmė, viena vertus, sovietinis laikmetis, diktavęs lietuvių teatrui savo ideologines dogmas ir slopinęs laisvesnę bei atviresnę mintį, o iš scenos siekęs eliminuoti bet kokią raiškesnę formą, režisūrinį eksperimentą, kita vertus, J. Vaitkaus siekis jau Nepriklausomoje Lietuvoje pirmą kartą pristatyti lietuvių teatro scenoje „Vėlines“, atskleidžiantis mūsų režisūros kūrybinį pajėgumą bei interpretacijos laisvę ir originalumą.

Raktažodžiai: režisūrinė interpretacija, inscenizacija, metaforų teatras, alegorinė simbolika, groteskas

1920–1990 m. lietuvių profesionaliojoje scenoje buvo pastatyta iš viso 20 lenkų pjesių. Skaičius nedidelis. Priežastis prieškarinio teatre yra aiški – nesutarimai dėl Vilniaus okupacijos. Po Antrojo pasaulinio karo sovietų politikai stengėsi dar labiau užaštrinti abiejų valstybių tebesitęsiančius nesutarimus. Sovietų Rusijai naudingesni buvo įtempti santykiai tarp kaimyninių šalių.

Antra vertus, ir pokario okupuotoje Lietuvoje, ir Lenkijoje teatrai buvo suspenduoti sovietinės ideologijos, cenzūros, įsigalėjusių socrealizmo dogmų bei varžtų. Pokariu lietuvių scenoje ištisą dešimtmetį ir dar ilgiau beveik nebuvo užsienio autorių pjesių, ypač šiuolaikinių. Tad ir lenkų dramaturgija, daug aštresnė nei lietuvių, sunkiai čia skynėsi kelią. Gal dėl tos pačios priežasties SSSR kultūros ministerija beveik nerengė lenkų dramaturgijos visasąjunginių festivalių. O jų, atstovavusių įvairioms šalims, buvo daug.

Mano pasirinktos trys lenkų pjesės, pastatytos lietuvių scenoje, savotiškai atspindi laikmečio esminius požymius, jos tarsi nužymi svarbius scenos lūžius mūsų teatre.

1963 m. Vilniaus akademiniam dramatos teatre (dabar – Lietuvos nacionalinis dramatos teatras) balandžio 13 dieną buvo numatyta premjera. Generalinė repeticija – lenkų dramaturgo T. Karpowicziaus pjesės „Žaliosios pirštinės“ pristatymas – turėjo įvykti 8-ą dieną. Tačiau nei generalinės repeticijos, nei premjeros nebuvo. Vietoje jų sušauktas skubus teatro meno tarybos posėdis, audringas ir prokuroriškas. Pirmiausiai pjesė „Žaliosios pirštinės“ buvo pasmerkta kaip absoliučiai svetima sovietinei ideologijai ir idėjiškai žalinga. Žiūrint šiandienos akimis, toks „susidorojimas“ su pjesė atrodo tiesiog absurdiškas, tačiau toks precedentas labai būdingas anam laikme-

čiui bei sovietinei ideologijai. T. Karpowicziaus kūrinys parašytas kaip viduramžiška baladė. Linksmas ir šaunus jaunuolis Silverijus keliaudamas patenka į vienuolyną, kuriame regi daug neteisybės, prievartos, todėl aktyviai kovoja už teisingumą. Vienuolyno brolija nusistačiusi prieš jį ne tik dėl jo drąsos ir kovingumo, bet dar ir dėl to, kad jis niekada nenusimauna savo žalių pirštinių. Vienuoliai įsitikinę, kad tos pirštinės ne kas kita, kaip Silverijaus velniška prigimtis, dėl to vaikiną nuolat įtarinėjamas, persekiojamas, puolamas. Tuo tarpu žalių pirštinių „paslaptis“ yra labai paprasta: Silverijus, gelbėdamas žmones nuo gaisro, smarkiai apdegė ir susižalojo rankas... Pjesės finale su Silverijumi buvo susidorota. T. Karpowicziaus pjesė užkliuvo cenzūrai: leidimas statyti nebuvo gautas ligi pat generalinės repeticijos. Tai ir išgašdino teatro partinę ir administracinę vadovybę.

Šią pjesę statė vienas talentingiausių lietuvių teatro režisierių – Romualdas Juknevičius, kuris pokario metais buvo persekiojamas KGB. Šis režisierius, pastatęs iškilius spektaklius Vilniaus akademinio dramatos teatro scenoje (B. Sruogos „Apyaušrio dalia“, M. Lermontovo „Maskarada“, I. Turgenevo „Mėnuo kaime“, T. Williamso „Orfėjus nusileidžia į pragarą“), pirmasis pokariu siekė išlaisvinti savo sukurtą teatrą iš sovietinės seklios dramaturgijos varžtų suteikiant režisūrai ir vaidybai raiškaus teatrališkumo, gaivios sceninės formos ir prasmingo repertuaro. Jis neatsitiktinai pasirinko T. Karpowicziaus pjesę, nes įžiūrėjo joje autoriaus siekį apginti žmogų, kurį visi puola už jo „kitioniškumą“, už tas „žalias pirštinės“, tapusias tam tikru visus erzinančiu „išskirtinumo“ simboliu... R. Juknevičius norėjo sukurti netradicinį linksmai liūdną muzikinį spektaklį. Tačiau net repeticijų metu kai kurie aktoriai komunistai visai trukdė repeticijoms, aiškin-

dami šios pjesės antisovietinę esmę.

Apie šią tipingą pokario laikmečiui istoriją gal ir nevertėtų kalbėti, jei ne viena tragiška aplinkybė. Po minėto teatro meno tarybos susirinkimo, kuriame buvo uždrausta „Žaliųjų pirštinių“ premjera, o režisierius pasmerktas už eilinę ideologinę klaidą, tą pačią dieną R. Juknevičius, nepaprastai sujaudintas visų tų įvykių ir kaltinimų, staiga mirė nuo infarkto. Toks tragiškas likimas ištiko ne vieną talentingą ir nepaklusnų sovietų ideologams režisierių.

Slavomiro Mrożeko „Tango“ pastatymą tame pačiame Vilniaus akademiniam teatre 1968-aisiais taip pat „lydėjo“ tiek vidiniai, tiek ir išoriniai įvykiai. Galima tik įsivaizduoti, kaip atrodė ši pjesė, atsidūrusi greta bedantės ir anemiškos sovietinės dramaturgijos – beformių ir lėkšto turinio „makajonokų“, „tokarevų“, „edlių“, „karnauchovų“ pjesių. S. Mrożeko „Tango“ tapo tikra bomba šiam reprezentaciniam teatrui, kurį akylai stebėjo budri LKP CK akis. Spektaklį statė jaunas ir talentingas režisierius Jonas Jurašas, neseniai baigęs Maskvos GITIS'o režisūros studijas pas Mariją Knebel. Tai irgi buvo nevienareikšmis faktas. Jo drąsiai interpretuojamas universalus, aštrus ir sąmojingas S. Mrożeko absurdo groteskas lietė irstančią, baigiančią galutinai degraduoti visomis prasmėmis – istorine, politine, moraline, psichologine, filosofine – sovietų imperiją, kurią atspindėjo vienos S. Mrożeko pateiktos šeimynėlės istorija. J. Jurašo spektaklio centre – tarno Edeko grėsminga figūra, gyvai asocijuojanti su proletariatu, kuris sovietijoje buvo visaip liaupsinamas ir šlovinamas išskiriant jo ypatingą vaidmenį sovietinėje visuomenėje. Ši agresyvų ir įžūlų chamą puikiai vaidino aktorius Audrius Chadaravičius. J. Jurašo spektaklio išraiškin gas finalas nepaliko jokių abejonių, apie kokias grėsmes byloja liumpeno „pergalė“ užgrobian valdžią sumarazmėjusioje šeimynėlėje, ypač kai Edekas, pasičiupęs į glėbį senelį Eugenijų, „vėto“ ir „mėto“ jį agresyvaus tango ritmu. Būtent tuo metu galinėje dekoracijoje išryškėja pasaulio dalių kontūrai, kuriuos palaipsniui užlieja raudona – „proletarinė“ – spalva. O juk būtent po „Tango“ premjeros sovietų kariuomenė įsiverš į Čekoslovakiją... ir S. Mrożekas garsiai spaudoje pareiškė savo protestą. Tad J. Jurašo aštrus, sąmojingas ir išradingas spektaklis po vasaros atostogų tyliai dings iš repertuaro, nespėjęs pasirodyti net recenzijoms. Partinės institucijos po „Tango“ premjeros pareikalavo skubiai pakeisti spektaklio finalą – vietoje raudonos spalvos įvesti rudą... Kažkodėl komunistai bijojo savo raudonos spalvos...

S. Mrożeko „Tango“ ne tik atliko ramybės drums-tėjo vaidmenį. J. Jurašo rankose pjesė kūrybiškai atgaivino šio teatro talentingus aktorius, kurie buvo pametę raiškios sceninės formos, šiuo atveju – sceninio grotesko, pojūtį, todėl repeticijos vyko ypač sunkiai, nes aktoriai iš pat pradžių nesuvokė šios pjesės žanro, absurdo teatro specifikos ir atkakliai priešinosi režisieriaus siūlymams. Tačiau įvykus persilaužimui,

juos atpažinti scenoje buvo sunku: kiekviena spektaklio figūra sužėrėjo prasingomis grotesko spalvomis.

Jei dar ligi „Tango“ pastatymo Vilniaus akademinio dramos teatro direkcija svarstė J. Jurašo kandidatūrą kaip galimo antrojo režisieriaus sostinės dramos teatre, tai po premjeros šito buvo atsisakyta, nes teatrą išgąsdino jauno režisieriaus kūrybinė drąsa. Savo talentingus ieškojimus J. Jurašas pratęs Kauno dramos kolektyve.

Ir dar vienas itin reikšmingas lietuvių teatrui susitikimas su lenkų dramaturgija, tiksliau – genialiu Adomo Mickevičiaus kūriniu „Vėlinės“. „Vėlinės“ gimė audringais ir viltingais mūsų tautos Atgimimo 1990 metais jau Nepriklausomoje Lietuvoje. Ligi šiol tai yra vienintelis pastatymas, gimęs Vilniaus akademiniam dramos teatre ir sukurtas tuomet talentingo ir jauno režisieriaus Jono Vaitkaus. Tuo tarpu Vilniuje nuo 1906 ligi 1933 metų lenkų teatruose „Vėlinės“ buvo pastatytos net keturis kartus. Savo turiningoje studijoje¹ apie šiuos pastatymus – Stanislawo Wyspiańskio ir režisieriaus Leono Schillerio parengtas inscenizacijas – rašo teatrologė Audronė Girdzi-jauskaitė. „Vėlinės“ ypač artimos mūsų teatrui ir jos istorijai. Šis A. Mickevičiaus kūrinys neatsiejamai susijęs su Vilniumi, Kaunu, Panevėžiu, Kražiais, nes iš tų miestų caro budeliai rinko moksleivius – filomatų ir filaretų draugijų veikėjus, jų šalininkus ir trėmė juos į Sibirą, šaudė ir korė.

Režisierius J. Vaitkus glaudžiai susieja „Vėlines“ su lietuvių tautos netolima ir kraupia istorine praeitimi – jos pavergimo ir išlaisvinimo idėja (lietuvių trėmimas į Sibirą, sovietų okupacija). Šią istorinę transformaciją jaunas režisierius spektaklyje sugebėjo pateikti stebėtinai jautriai, korektiškai, negriaudamas A. Mickevičiaus kūrinio harmonijos, o atvirksčiai, tarsi praplėsdamas Kančios temą. Į lietuvių spektaklį organiška įsiliejo kraupios sovietiniuose lageriuose žuvusių žmonių dejonės. Ypač efektinga pirmos vaidinimo dalies masuotė: aktoriai dryžuota lagerio apranga unisonu skanduoja poeto eiles, kurias permuša grėsmingas būgnų ritmas. Net ir žiūrovai, atsidūrę tarp netašytų lentų, apraizgytų spygliuota viela ir žybiojančia lempute (tarsi žvake), tampa vėlėmis – žuvusiais...

Dailininko Jono Arčikausko dekoracijos perteikė netolimos mūsų istorinės praeities vaizdžiai iškalbin gas detales: tokie buvo prekinių vagonų griaučiai, kuriais lietuviai pokario metais buvo tremiami į Sibirą...

Kraupus ir dirglus J. Vaitkaus „Vėlinių“ pasaulis stebino savo nerimastinga, savaip efemeriška ir paslaptina atmosfera. Čia viskas buvo keistai deformuota, tarsi išnirę iš sąnarių: ir keistai klebekščiojanti Nuotaka, kaip pati Mirtis su sibirietiškais grubiais veltiniais, ir didelio ūgio Novosilcevas, girgždantis it sugedęs carinės imperijos mechanizmas, ir Gustavas, apkabinėtas medinėmis lentutėmis su ka-

torgininkų numeriais ant sudriskusio į skutus rūbo. Spektaklis kaip ištisinė žmogaus sielos kančia – ai- mana su netikėtais ritmo trūkčiojimais, su savo šiurkš- čia grubia faktūra ir makabrišku butaforiškumu... Pats paradoksaliausias šio vaidinimo bruožas buvo jo ne- tikėtas vidinis „lengvas skrydis“, tas verpetingas vėlių sūkurys, tarsi plėvesuojantis atmosferoje, toks būdin- gas A. Mickevičiaus kūriniai. Šiame J. Vaitkaus vai- dinime, man rodos, harmoningai susiliejo lenkiško ro- mantizmo dvasia su lietuviškos režisūros metaforiš- kumo vaizdiniais. Kaip rašė A. Girdzijauskaitė: „Jo- no Vaitkaus režisuotos „Vėlinės“ lenkų buvo sutiktos taip palankiai, kad formos pagalba atvėrė netikėtą, originalų ir laisvą kitataučio požiūrį į lenkų „šventų švenčiausius“ dalykus“².

Gauta 2005 11 21

Nuorodos

¹ A. Girdzijauskaitė, Iš 1990–1998 metų teatrologės už- rašų, *Lietuvos teatras*, 1998 ruduo – 1999 žiema.

² Ten pat, p. 48.

Irena Aleksaitė

THE FATE OF THREE POLISH PLAYS ON LITHUANIAN STAGE

Summary

The article presents material from scenic interpretations of Polish dramaturgy in Lithuanian theater, especially noting the following productions: T. Karpowicz's "The Green Gloves", S. Mrożek's "Tango", and A. Mickiewicz's "Dziady". All of these plays, in their own ways, reflected the period of time in which they were performed. The first two Polish plays were born in the Soviet-occupied Lithuanian theater, so they inevitably suffered ideological pressure, certain de- formations, and the dictate of soviet ideologists on staging.

A. Mickiewicz's "Dziady" was born in Lithuanian thea- ter in the years of independence, and in many cases this fact contributed to the production's and its director's Jonas Vaitkus' loose, creative, and high artistic value. Links to the Polish romanticism's scenic tradition and J. Vaitkus' origi- nal interpretation of this brilliant play are examined, rela- ting it to painful moments and tragic periods in Lithuanian history.